

Ситник О.С.

**ОЛЕКСАНДР ПАНКРАТОВИЧ
ЧЕРНИШ: ЛЮДИНА І
НАУКОВЕЦЬ (до 90-річчя від дня
народження)**

У статті висвітлюється життєвий і науковий шлях визначного українського палеолітознавця, фундатора львівської археологічної школи О.П. Черниша. Значну увагу приділено плідним дослідженням ученого у Придністер'ї.

У грудні 2008 року минуло 90 років від дня народження (і 15 років від дня смерті) відомого палеолітознавця України, доктора історичних наук, професора Олександра Панкратовича Черниша, довголітнього завідувача відділу археології колишнього Інституту суспільних наук АН УРСР – тепер Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Про О.П. Черниша написано небагато, не залишив він після себе розгорнутої автобіографії чи хоч би якихось нотаток спогадів. Не маємо ніяких “тестаментів” і щодо його наукової спадщини – без сумніву, він планував ще довго жити, багато написати, узагальнити майже 50-річні дослідження палеоліту й мезоліту у Подністер'ї. Не знав він, що смертельно хворий і ще увечері, напередодні відходу в небуття, говорив у відділі про застуду (а це був інфаркт!). Смерть була раптовою і порівняно легкою. Навіть у цьому останньому життєвому епізоді Доля оберігала Олександра Панкратовича. Як оберігала не раз упродовж усього життя, як підтримувала його у найскрутніші хвилини, як дарувала все нові й нові відкриття світового значення.

Його життя загалом було небагатим на події і десь традиційним для багатьох науковців до- і повоєнного покоління: школа, університет, науковий інститут. “Нетрадиційною” виявилася війна, яка завдала надзвичайно тяжкого удару фізичному й психічному здоров'ю тих, кому пощастило вижити. Не обминули лихоліття війни і Олександра Черниша.

Народився О.П. Черниш 25 грудня 1918 р., в с. Холми Корюківського району Чернігівської області. Хоч батьки майбутнього ученого належали до сільської інтелігенції (в автобіографії зазначено, що обоє були вчителями), його дитячі роки нічим суттєво не відрізнялися від напівголодного життя інших сільських дітей. Але інтелігентне родинне середовище не могло не вплинути на добре навчання в школі, що дозволило сільському хлопцеві після її закінчення у 1936 р. одразу вступити на історичний факультет

Sytnyk O.S.

**OLEXANDER PANKRATOVYCH
CHERNYSH: PERSON AND SCIENTIST
(On Occasion of 90th Date of
Birth)**

найпрестижнішого вузу України – Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Звідки взялося захоплення археологією – не знаємо, але відомо, що ще під час навчання Олександр став працювати у відділі первісної історії тоді Центрального історичного музею УРСР. Тут він уперше став брати участь в археологічних розкопках, опрацьовував колекції матеріалів цих розкопок, – що остаточно й визначило вибір майбутньої професії. Обов'язкову археологічну практику Олександр Панкратович проходив у Трипільській археологічній експедиції ІМК АН СРСР та Інституту археології АН УРСР, а в 1939 р. був уже асистентом археологічної експедиції, яка досліджувала трипільські поселення на київських кручах.

Потім прийшла війна.

З “Анкети ветерана Великої Вітчизняної війни”, датованої 15.05.1985 р., довідуємось, що вже в липні 1941 р. О.П. Черниш був мобілізований і направлений на Південно-Західний фронт, де як старший телеграфіст 822-го артполку гаубичної батареї “брав участь в обороні лівобережжя Дніпра”. В “Особистій картці” цього ж часу скупі зазначено: “Потрапив у оточення і був узятий у полон. Після звільнення з полону був покликаний до лав Радянської Армії. Демобілізований у кінці 1945 р.”.

Подейкували, що після полону Олександр Панкратович воював у штрафному батальйоні, куди направляли переважну більшість полонених. Як би там не було, але в багатьох, хто його знав, склалося враження, що вчений усе своє життя чогось боявся, остерігався, жив непомітно, скромно. Уникав “воєнних тем”, не розповідав про своє перебування в полоні (на відміну від свого колеги й сусіда Бориса Тимощука). Мав єдину військову нагороду – медаль “За победу над Германией” (згідно вже згадуваної “Анкети ветерана Великої Вітчизняної війни”), якщо не враховувати пізніші відзнаки учасників бойових дій – медалі “50 лет Советской Армии”, “60 лет Советской Армии”, “30 лет Победы”.

Фото 1. О.П. Черниш. 1933 р., м. Конотоп

Війна лишила глибоку рану в душі Олександра Панкратовича, і ця рана ятрила, не заживала усе його життя. Як зумів він вижити (кажуть, в Освенціумі), та ще й пройти після того штрафбатальйон без великих поранень – чи то доля берегла його, чи незборима сила духу, чи неймовірна любов до життя... Працівники відділу археології, які багато років прожили поряд з О.П. Чернишем, відзначали його виняткову наполегливість, упертість (у позитивному значенні цього слова), незламність переконань. І разом з тим – майже дитячу безпосередність і наївність.

Непросто і відповідально писати про недавні часи, які ще не просіялися крізь “історичне сито” і живуть у пам’яті багатьох сучасників. Цьому є кілька причин, головною з яких є відсутність історичної перспективи бачення подій і явищ. У величезному клубку прожитого ще не викристалізувалось “головне”; значну роль подекуди відіграє другорядне, побічне, випадкове.

Я познайомився з Олександром Панкратовичем 17 лютого 1977 р., коли приїздив до Інституту суспільних наук у Львові як представник Тернопільського краєзнавчого музею (разом з

Ігорем Петровичем Геретою), щоб відібрати тернопільські колекції матеріалів для нової експозиції. Ця точна дата відзначена у такій собі “Книзі обліку перебування у відділі археології співробітників інших наукових установ СРСР та закордонних учених”, яку вів власноруч О.П. Черниш. У ній зафіксовані всі поважні (і не досить) відвідувачі-науковці, зокрема й моя особа.

Пізніше, у 1979 р., я став його аспірантом-заочником і часто приїздив до Львова у різних справах. Але найбільше особистість розкривається в експедиціях, де пізнаєш людину з різних, іноді не зовсім гарних сторін. Мені пощастило досліджувати з Олександром Панкратовичем мустьєрські горизонти Молодого І (1978-1984) і верхній палеоліт Оселівки (1985-1986 рр.) у Середньому Подністер’ї.

Траплялися дощові сезони, коли ми удвох коротали довгі вечори у приміщенні школи чи сільської ради, де квартирувалася експедиція. І тоді я намагався “розговорити” Олександра Панкратовича, побільше дізнатися про його особисте життя і наукову діяльність. Але це рідко коли вдавалося. Про себе він не любив і не хотів говорити, про інших учених висловлювався стримано і загальними фразами. Увесь час був ніби насторожі... Розповів тільки якось, як Борис Євгенович Патон пропонував йому очолити Інститут археології в Києві (здається, у 1970-х роках, після Ф.П. Шевченка), і як він шляхетно відмовився, сказавши, що то для нього “велика честь”, занадто велика, щоб він зумів її винести. Але коли заходили спогади про дитячі і юнацькі роки, про війну – замовкав і переводив розмову на інше.

Батьки його на той час жили в Сосниці на Чернігівщині, за кілька хат від садиби Олександра Довженка. У відділі О.П. Черниш розповідав, що в дитинстві не раз бачив знаменитого письменника і режисера. Багато сторінок ранніх юнацьких років О.П. Черниша назавжди уже втрачена. Невідомо, наприклад, чому кілька фотографій (одна, де він разом з батьками) – 1934-го і 1936-го років зроблені в м. Конотопі Сумської області. Може, певний час Олександр і там мешкав і вчився. А може то був лише епізод його життя, не такий уже й важливий. Так само, як і приїзд у 70-і роки його батька до Львова (де син зустрічав його разом із В. Цигиликом і Р. Грибовичем), який запам’ятався лиш тим, що коли проїздили машиною повз церкву Св. Юра, старший Черниш розгонисто перехрес-тився, чим викликав острах і неспокій молодшого, подив та повагу – інших.

Після демобілізації у 1945 р. з лав Радянської Армії О.П. Черниш повертається до Києва, де

знаходить довоєнних колег і знайомих, влаштовується на роботу в Інститут археології АН УРСР. Він налагоджує зв'язки з Москвою, з друзями, що працювали в експедиції Т.С. Пассек, і вже наступного, 1946 року розпочинає власні археологічні дослідження палеолітичної стоянки Володимирівка на Кіровоградщині, очоливши окремий загін Трипільської археологічної експедиції ПМК АН СРСР та Інституту археології АН УРСР. У цьому ж році бере участь і в роботі Молдавської експедиції, де здійснює керівництво роботами її Вихватинського загону.

У 1947 р. Олександр Панкратович продовжує дослідження Володимирівки, очолює Кам'янець-Подільську розвідувальну експедицію Інституту археології АН УРСР, є заступником начальника Трипільської археологічної експедиції ПМК АН СРСР. Як бачимо, вже перші повоєнні роки виявилися дуже насиченими для молодого науковця. У наступному році він здійснює власні розвідки на Дністрі, продовжує виконувати обов'язки заступника начальника Трипільської експедиції і одночасно, провівши ще один польовий сезон розкопок у Володимирівці, пише кандидатську дисертацію на тему "Володимирівська палеолітична стоянка", яку успішно захищає у тому ж 1948 році. На цей час йому ще не виповнилося й 30-ти років (а ще ж відкиньмо 5 жахливих літ війни!).

Отже, передусім у Трипільській експедиції, під наставництвом Т.С. Пассек, О.П. Черниш сформувався як самостійний польовий дослідник. Експедиція співпрацювала з Інститутом археології у Києві, з Молдавською філією АН СРСР і вела на території України щорічні дослідження з 1946 по 1951 р. У цій експедиції Олександр Панкратович і познайомився з ученицею Т.С. Пассек, москвичкою Катериною, яка невдовзі стала його дружиною і відома в археологічній науці як Катерина Черниш – визначний дослідник неоліту й енеоліту Подністер'я. Саме подружжя Чернишів і заклало підвалини львівської археологічної школи, що невдовзі вагомо заявила про себе у проблематиці кам'яного віку й енеоліту. Велися, зокрема, розкопки таких відомих поселень, як Поливанів Яр, Ленківці, Петрени, Берново-Лука, Лука-Врублівецька та ін. Згадаємо й такий маловідомий епізод раннього періоду наукової діяльності О.П. Черниша, як керівництво окремим археологічним загonom у складі Об'єднаної комплексної карстово-спелеологічної експедиції Міністерства вищої освіти СРСР, яка вела у 1950 р. дослідження на Волзі.

Треба відмітити, що у перші повоєнні роки на західноукраїнських землях працювали й інші експедиційні загоны, споряджені переважно з Києва,

Фото 2. О.П. Черниш.
Поч. 1940-х рр.,
м. Київ.

Москви, Ленінграду. Наприклад, уже в 1945 р. експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом П.П. Єфименка провадила розвідувальні роботи у Середньому Подністер'ї – від Хотина до Бакоти. У 1946-1948 рр. в басейні Дністра працював ранньотрипільський загін під керівництвом С.М. Бібікова, який розпочав розкопки знаменитого трипільського поселення в Луці-Врублівецькій. Палеолітичний загін П.Й. Борисковського обстежував околиці ранньопалеолітичної пам'ятки Лука-Врублівецька. Слов'янський загін на чолі з М. Тихановою, від Інституту історії матеріальної культури АН СРСР з Ленінграду, у 1946-1948 рр. провадив дослідження поселення культури полів поховань у Луці Врублівецькій та ін.

Отже, "неосвоєні терени" Середнього Подністер'я виявилися справжнім "археологічним Ельдорадо" для багатьох відомих науковців колишнього СРСР. Тут було відкрито низку першокласних пам'яток палеоліту, трипільської культури, скіфського часу, які увійшли до золотого фонду археологічної спадщини України.

У 1949 р. Олександр Панкратович, уже як дипломований спеціаліст, розпочинає розкопки першої пам'ятки палеоліту в басейні Дністра – Бабин І. Досліджував він її три роки поспіль, приділивши їй, можливо, більшої уваги, ніж вона того заслуговувала. Пізніше він виділить окрему "бабинську фазу" раннього етапу пізнього палеоліту Подністер'я.

Честь відкриття однієї з найвідоміших пам'яток середнього й пізнього палеоліту Східної Європи – стоянки Молодове V – належить особисто О.П. Чернишу. Місцезнаходження розташоване на західних околицях с. Молодове Сокирянського району Чернівецької області, в урочищі Голий Щовб чи Додач. Назване воно було "Молодове V", оскільки вже відомі були пункти Молодове I-III, відкриті ще у довоєнні роки румунськими дослідниками І. Ботезом та Н. Морошаном, а Молодове IV – пізньопалеолітичне місцезнаходження на західних околицях села в урочищі Під Стінкою – відкрив у 1948 р. О.П. Черниш.

*Фото 3. О.П. Черниш (зліва).
Розвідки 1951 р. в долині Дністра*

У 1948 р. під час розвідок О.Черниш вперше зібрав на поверхні мису колекцію палеолітичних крем'яних артефактів. У 1949 р. на пам'ятці було закладено три шурфи (2 x 2 м), а також проведено зачистку плейстоценових відкладів 16-метрової стінки Воронового яру, що прорізає терасу зі східного боку мису. У стінці яру на різних глибинах траплялися кістки викопних тварин: мамонта, ведмедя, зубра і окремі кремені. Пам'ятка увійшла у науковий обіг як багат шарова палеолітична стоянка. Основні роботи на ній будуть розгорнуті пізніше, після переїзду у 1950 р. подружжя Чернишів до Львова, де вони стануть науковими співробітниками Інституту суспільних наук АН УРСР.

Для розуміння ситуації, що склалася у львівській археології та довкола неї в кінці 1940-х років, і чому молоді перспективні спеціалісти з археології кам'яної доби потрапили сюди, потрібно зробити короткий екскурс в історію археології Львова.

Розпочнемо з того, що фундамент української історичної науки у Львові був закладений ще в кінці XIX ст., коли до Львівського університету приїхав працювати Михайло Грушевський, який став головою Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка (НТШ). Але мало хто знає, що видатний історик провадив тут і археологічні розкопки, зокрема, відомого могильника у Чехи-Висоцько на Львівщині (разом з Ісидором Шараневичем, основоположником висоцької культури). У 1905 р. в університеті

відкривається перша кафедра археології, якою завідує Кароль Гадачек (першовідкривач пшеворської культури, дослідник Кошилівців, перший опублікував Михалківський скарб та ін.). Після його самогубства у 1914 р. археологія в університеті відновлюється аж у 1916 р. – виникає кафедра класичної археології, на чолі якої стає Едмунд Булянда. А ще раніше, у 1914 р. молодий і талановитий Ян Чекановський засновує тут кафедру антропології, яку відвідують відомі пізніше дослідники Ярослав Пастернак, Володимир Гребеняк, Мечислав Гембарович та ін.

Під час польського періоду Львова (1918-1939 рр.) археологія отримала нове дихання, насамперед в університеті, де утворюється ще одна кафедра – праісторії, якою з 1921 р. завідував відомий археолог і політик Леон Козловський. Невдовзі в університеті зорганізувалася потужна група молодих археологів – Тадеуш Сулімірський, Казімеж Міхаловський, Казімеж Маєвський, Казімеж Журовський, Ян Брик, українці Маркіян Смішко, Іван Старчук, які також співпрацювали з НТШ. Українську археологічну науку у Львові в 1920-1930-х роках представляло насамперед НТШ, директором Культурно-історичного музею якого став відомий учений Ярослав Пастернак. Впродовж усього польського періоду виявляли себе глибокі розбіжності і навіть неприхована ворожнеча між польською (університет) і українською (НТШ) школами археології, хоч молоді дослідники рідко вдавалися до конфронтації.

У вересні 1939 р. ситуація докорінно змінилася. Була встановлена Радянська влада, яка провела тотальну реорганізацію університету, ліквідувала НТШ (як розсадник націоналізму). В університеті лишили тільки одну кафедру археології, завідувачем якої став Ярослав Пастернак, а викладачами залишилися Маркіян Смішко, Іван Старчук. Кафедру стародавньої історії очолив Казімеж Маєвський (з виразними соціалістичними уподобаннями ще з "польських часів"). Едмунд Булянда перейшов на кафедру класичної філології, Леона Козловського як політичного діяча уряду Пілсудського було заарештовано і відправлено під слідство спочатку до Києва, а потім до Москви. Багато польських археологів виїхало зі Львова ще в 30-х роках (К. Міхаловський, Т. Сулімірський), а ті, що залишилися – К. Маєвський, К. Журовський і новоприбулий з Варшави С. Круковський – стали працювати в радянських установах.

Розуміючи значення науки і боячись втратити таку інтелектуальну базу, радянський уряд (за вказівкою Москви) вирішив організувати у Львові кілька наукових відділів академічних інститутів, у

тому числі й археології. 8 лютого 1940 р. було створено Львівський відділ Інституту археології АН УРСР, до якого увійшли професійні археологи Ярослав Пастернак, Іван Старчук, Казимір Маєвський, Стефан Круковський, Йосип Пеленський, Маркіян Смішко, а також багато молодих дослідників. Очолив відділ Маркіян Юліанович Смішко, який одночасно викладав і в реформованому університеті.

Однак в липні 1941 р. Львів був зайнятий німцями і ситуація знову круто змінилася. У часи німецької окупації НТШ відновило свою діяльність. Історичною секцією керував Іван Крип'якевич, археологічною – Ярослав Пастернак. Крім Ярослава Пастернака, до секції входили Олег Кандиба, Валерія Козловська, Юрій Полянський, Маркіян Смішко, Левко Чикаленко.

У 1944 р. у визволеному радянськими військами Львові Відділ археології Інституту археології АН УРСР поновлюється. Під час війни більшість польських археологів виїхало до Польщі. Змушені були емігрувати й окремі українські вчені (Я. Пастернак, Ю. Полянський); був замордований німецькими окупантами О. Кандиба.

Було запроваджено нову систему наукової роботи – суворого контролю, звітності, підвищення ідейного рівня і т.д. У 1944 р. у відділі працювали, фактично, лише Маркіян Смішко, Іван Старчук та Казимир Маєвський. У 1945 р. до нього було зараховано Йосипа Пеленського. Усі одночасно викладали і у Львівському університеті. К. Маєвський уже в 1945 р. виїздить до Польщі; у 1950 р. помирає І. Старчук, іде на пенсію Й. Пеленський. Із старшого покоління професійних археологів у Львові залишається лише Маркіян Смішко. Але одночасно у відділ приходять багато нових місцевих дослідників-початківців. У 1946 – Олексій Ратич, у 1947 – Лариса Крушельницька (спочатку лише як художник-кресляр), ще раніше – Олександр Фенін, Петро Завада, Валентина Кравець, Йосип Дідик, Євген Гук, Сергій Судаков, Олена Бійовська. Та більшість із цих нових працівників не мали археологічної, а часом і історичної освіти.

У 1949 р. розпочалася чергова “сталінська чистка”, яка “змела” багатьох перспективних дослідників – одних було заарештовано і вислано до Сибіру, інших звільнено з роботи. Дехто не витримав психічного і морального тиску: зійшов з розуму Олександр Фенін, покінчив самогубством Євген Гук. Лазар Славін, тодішній заступник директора Інституту археології АН УРСР на рівні Президії АН просив (“клопотався”) за Олену Бійовську та Петра Заваду, але це їх не врятувало. Одним словом, у відділі наступила серйозна криза

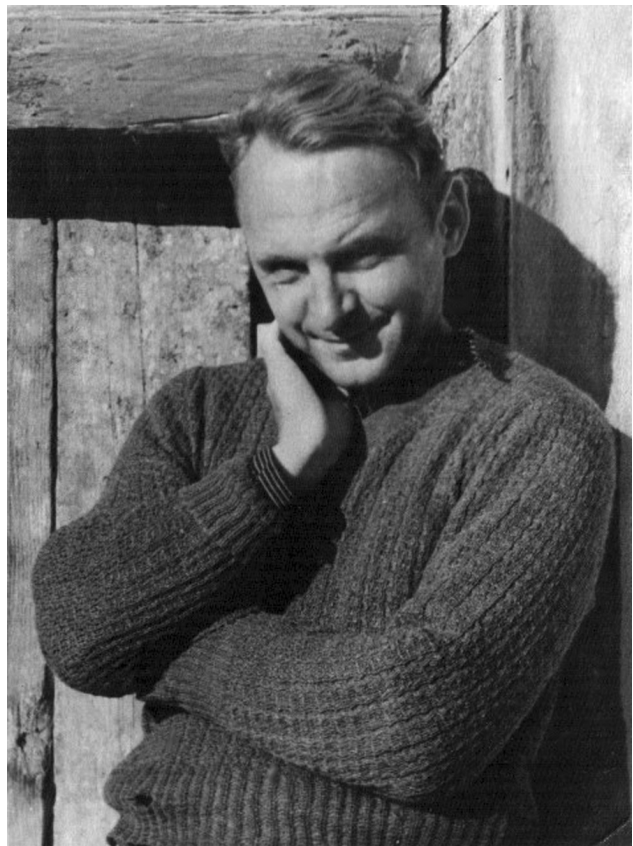

Фото 4. О.П. Черниш. 1952 р., Солончени (Молдавія)

з кадрами. У кінці 1949 р. його реформують у “групу”. З 1950 р. – це Львівська група археології Інституту археології АН УРСР. Ходили чутки про загрозу закриття й цієї групи. Однак ситуацію знову врятувала Москва – уже в 1950 р. стало відомо про проект заснування у Львові нового Інституту суспільних наук АН УРСР, який об’єднав би різних спеціалістів гуманітарного профілю.

Тому-то у 1950 р. дирекція Інституту археології в Києві і прийняла рішення про укріплення Львівської групи археології новими свіжими кадрами “незападєньського” походження. Втім, були й інші причини, чому Олександр та Катерина Черниші, а з ними і Юрій Захарук, потрапили до Львова. Мабуть, їх поява тут була зумовлена не лише самим бажанням, але й “партійним обов’язком” піднімати палеоліт у Подністер’ї. Такі міркування виникають у зв’язку з зауваженнями М. Смішка, виголошеними в доповіді “Археологічні дослідження на території УРСР за останні роки” на науковій сесії Інституту археології АН УРСР 28 жовтня 1949 р. Цитуємо: “Зовсім відрогом стоїть справа із дослідженням палеолітичних і епіпалеолітичних стоянок верхнього Подністров’я. Зрушення цієї широкої важливої справи з мертвого місця вимагає в першу чергу включення в склад відділу кваліфікованого спеціаліста по палеоліту, а це

Фото 5. О.П. Черниш і В.П. Савич. Поч. 1970-х рр., м. Кременець, Куличівка

лежить вже в компетенції Дирекції нашого Інституту”. Але, як згадували працівники відділу, О.П. Черниш завжди підкреслював, що він приїхав до Львова за власним бажанням.

Завершуючи екскурс в історію львівської археології, відзначимо, що вона мала давні традиції, великі здобутки і досягнення, справжню наукову школу, яка приваблювала сюди різних спеціалістів. Додамо, що згідно деяких документів, до Львова планували переїхати в 1950-х роках також В. Довженок і В. Гончаров (з умовою, що їм нададуть житло, але на цю їх умову не пішли).

Наступний важливий етап розвитку археології у Львові і загалом у західноукраїнському краї пов’язаний з утворенням Інституту суспільних наук, який був заснований Постановою Ради Міністрів СРСР від 21 лютого 1951 р. і Постановою Президії АН УРСР. Очолив інститут учений-економіст Олексій Нестеренко, заступником директора з наукової роботи було призначено М. Смішка, завідувачем відділу археології стає Ю. Захарук (через деякий час М. Смішко і Ю. Захарук поміняються місцями). Звичайно, усі штатні працівники Львівської групи Інституту археології АН УРСР автоматично перейшли до відділу археології Інституту суспільних наук. Палеолітом і мезолітом Подністер’я та й всього заходу України

опікувався О. Черниш. Неоліт і енеоліт (трипільська культура басейну Середнього Дністра) вивчала його дружина – К. Черниш, трипільську культуру та інші енеолітичні культури Волині досліджував Ю. Захарук. Трипільську культуру Поділля вивчала В. Кравець, ранній залізний вік та культури римського часу вже тривалий час досліджував М. Смішко, давньоруським періодом займався О. Ратич.

Не маючи власного житла у Львові, перебуваючись у випадкових помешканнях, подружжя Чернишів поринуло у вир експедиційного та наукового археологічного життя. У них народжується донька Таня. Але москвичка Катерина так і не прижилася в Україні, не приросла душею до Львова і серцем – до Олександра. Між тим, її всі любили, вона була душею і ангелом-охоронцем для багатьох “западенців”, що потрапляли під пильне око “органів”. І справді, як росіянка, москвичка, секретар комсомольської організації в Інституті, вона багатьох врятувала від передчасної загибелі. За спогадами Лариси Крушельницької, у 1960 р. Катерина Черниш чи “Ріна”, як її називали близькі друзі, виїхала до Москви наглядати за тяжко хворою Т.С. Пасек і... не повернулася, хоч і надалі продовжувала підтримувати теплі й дружні стосунки з чоловіком,

Фото 6. Працівники відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР. Львів, 1975 р. Зліва направо: І.К.Свешніков, М.Ю.Смішко, В.М.Циглик, В.М.Конопля, В.С.Терський-Шоломенцев, Л.Г.Мацкевий, Р.Т.Грибович, О.П.Черниш

та й з іншими львів'янами. У кінці 1960-х років Олександр Панкратович захоче одружитися вдруге і попросить у Ріни офіційного розлучення. У тогочасній телефонній розмові з Ларисою Крушельницькою Катерина признається, що хоч уже пройшло багато років, як вона залишила Олександра, але його прохання про офіційне розлучення боляче вколело під серцем... Померла вона недавно, у 2006 р.

1950-1960-ті роки для молодого, “впертого” Олександра Черниша були часом його сходження на палеолітичний Олімп, періодом його найважливіших відкриттів і досягнень. Кожного року він кілька місяців проводив у полі, відкривши за цей час десятки (коли не сотні) нових палеолітичних (і не тільки) пам'яток у басейні Дністра, на Поділлі, у Закарпатті.

У 1951 р. утворюється нова, Дністрянська палеолітична експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом Олександра Панкратовича, яка увійде в історію як одна з найрезультативніших експедицій Європи. Продовжуються розкопки стоянки Молодове V і нової пам'ятки Вороновиця I на Дністрі, у 1952-1953 рр. ведуться широкомасштабні розвідувальні роботи в Молдавії.

У 1955 р. вперше розпочинаються польові роботи на пам'ятці Молодове I, що, як вже згадувалося, була відкрита ще в довоєнний час, коли тут проводили розвідки румунські природознавці. Місцезнаходження виявив геолог І. Ботез у 1928 р., в урочищі Байлова Рипа. У 1940-х роках О.П. Черниш провів детальне обстеження району пам'ятки, виявляє окремі кремені на поверхні, але культурного шару не знаходить. І лише в 1954 р. геологічний загін з Москви, очолюваний І.К. Івановою, виявляє рештки культурних шарів палеоліту у Байловій Рипі, що й дало початок

великій епопеї під назвою “житлобудування мустьєрців Молодовських стоянок”.

Відтоді розкопки велися щорічно, але епохальним у дослідженні Молодового I став 1959р. На глибині понад 10 м, на площі 210 кв. м. уперше в світовій практиці на неандеотальському поселенні відкритого типу були виявлені і детально досліджені рештки довготривалого житла овальної форми, обкладеного по периметру черепами, бивнями, лопатками та великими трубчастими кістками мамонтів. Усередині житлової споруди була відмічена висока концентрація крем'яних решток – понад 20 тис. виробів на площі 40 кв. м.

Це відкриття дуже швидко стало відомим у Європі, завдячуючи насамперед співпраці О.П. Черниша з І.К. Івановою, яка обіймала в той час посаду секретаря Комісії з вивчення четвертинного періоду АН СРСР у Москві, знала іноземні мови, підтримувала тісні контакти з багатьма науковцями світу. У 1958 р. (організаційного сприяння тієї ж таки І.К. Іванової) на Молодовських стоянках була скликана спеціальна Комісія відомих географів, геологів та археологів у складі Г.І. Горєцького, І.К. Іванової, А.І. Москвітїна, О.А. Величка, О.Н. Рогачова, Е.А. Вангенгейм, І.К. Іванової, В.В. Попова та О.П. Черниша. Комісія відзначила непересічне значення цих палеолітичних пам'яток і необхідність подальшого їх дослідження. Результати робіт у Молодовому були опубліковані англійською і французькою мовами у провідних європейських виданнях, що одразу піднесло престиж львівської археології.

Роботи на Молодовому I (з перервами) велися аж до 1984 р. (останній рік досліджень в долині Дністра перед остаточним затопленням у 1985 р.). За даними О.П. Черниша, тут були відкриті рештки ще кількох довготривалих жител неандертальської

*Фото 7. О.П. Черниш
та Р.Т. Грибович
з дружинами. 1974 р.,
стоянка Кормань IV*

людини, так само обкладених великими кістками мамонта, і понад 60 тис. крем'яних знахідок. Завдяки зусиллям І.К. Іванової, у 1982 р. була видана збірка статей спеціалістів різних природничих наук, які висвітлили низку питань екології та матеріальної культури мешканців Молодового I.

Одночасно велися розкопки і на Молодовому V. У 1951 р. вдалось зафіксувати вже два культурних горизонти. Цього ж року зроблено перший топографічний план місцевості. Встановлено, що мис зі стоянкою має форму видовженого овалу (сідловини), орієнтованого з південного заходу на північний схід. Похилий майданчик мису із розкопом знаходився на висоті 65-45 м над тодішнім рівнем Дністра, що загалом відповідає III-й терасі ріки.

Новий етап польових робіт на Молодовому V розпочався у 1953 р. Було зафіксовано вже 10 культурних горизонтів – від солютре до мезоліту включно. У 1954 р. з південної сторони прирізали ще 100 кв. м, а з західної – 75 кв. м. Нова ділянка (ще 100 кв. м) була розкопана у 1955 р. Отже, загалом за 4 роки польових робіт на пам'ятці було розкрито – на різну глибину – понад 550 кв. м і досліджено 12 різночасових (палеоліт, мезоліт) поселень.

Перші задокументовані дані про муст'є у Молодовому V були отримані у 1955 р., коли в контрольних траншеях на глибині 9,0-9,6 м “у сірокоричневих суглинках з іржавими плямами” були виявлені великі кістки мамонта (лопатка, ребра, гомілкорова кістка), дрібні кістки інших плейстоценових тварин (деякі перепалені), а також залишки вогнища і близько сотні крем'яних виробів.

У 1956 р. площа досліджень на пам'ятці збільшилась ще на 100 кв. м; у 1957 р. – ще на 100 кв. м, однак розкопок зазнали лише верхні культурні шари (по 7-й шар включно, на глибину до 3,6 м). Результативними були й польові роботи 1958 року.

Починаючи з 1954 р., на палеолітичних пам'ятках басейну Дністра постійно працював геологічний загін Комісії з вивчення четвертинного періоду АН СРСР під керівництвом І.К. Іванової. У 1958 р. участь у розкопках брала палеонтолог З.А. Вангенгейм. Стратиграфію нашарувань вивчали А.І. Москвітін, Г.І. Горецький. В.В. Попов, А.А. Величко (у 1957 р. – М.В. Муратов). Результати геологічного дослідження пам'ятки були зафіксовані у вигляді спеціального протоколу.

В 11-ому шарі (мустьє) було виявлено два скупчення кісток плейстоценових тварин (мамонта), рештки вогнища, 336 кременів, – що одразу ж навело О.П. Черниша на думку про залишки наземного житла. Тоді ж дослідник визначив левалузський характер індустрії. Важливо, що самий нижній – 12-й горизонт – відділявся від 11-го стерильним прошарком суглинків.

У 1959 р. дослідження Молодового V не велися, але в 1960 р. до поглибленого (в центрі) розкопу була прирізана ще одна ділянка, розміром 15 x 15 м (225 кв. м). У 1962 р. на площі 112 кв. м досліджувалися найнижчі шари. На рівні 11-го шару було виявлено 3430 кременів. Фауна й надалі складалася переважно з кісток мамонта (5 особин), а також печерного лева, носорога.

В останній рік досліджень О.П. Черниша на Молодовому V, 1964-й, було завершено вивчення 11-го й 12 шарів. В 12-му виявили кілька скупчень крем'яних і кісткових решток (з них “Західне” інтерпретоване як залишки куренеподібного житла), залишки вогнищ та ін.

Матеріали багаточислової палеолітичної стоянки Молодове V опубліковані О.П. Чернишом та І.К. Івановою у десятках статей та в монографічних виданнях, однак багато аспектів цієї унікальної пам'ятки й досі залишаються не висвітленими.

Фото 8. с. Молодове (перед затопленням), 1978 р.

Зліва направо:

Г.Ф. Нікітіна, І.К. Іванова,
О.П. Черниш,
шофер І.К. Іванової

Стратиграфічна колонка Молодового V стала своєрідним еталоном і реперним орієнтиром, на який рівнялися інші важливі пам'ятки Середнього Подністров'я – Молодове I, Кормань IV, Кетроси. Загалом за час робіт на пам'ятці зафіксовано 20 різночасових культурних горизонтів, що залягали на глибині від 0,5 до 11,0 м від поверхні. Найнижчі культурні шари, що датуються мустьєрською добою, досліджені на площі 256 кв. м, пізньопалеолітичні — на площі 750 кв. м і мезолітичні — на площі 970 кв. м.

У 1987 р. комплексні дослідження за участю багатьох спеціалістів різних природничих дисциплін увінчалися виданням колективної монографічної праці “Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда”, у якій центральне місце займає стаття О.П. Черниша про археологічні роботи на пам'ятці. Значно раніше, у 1961 р., у книзі “Палеолітична стоянка Молодове V”, Олександр Панкратович підсумував результати досліджень, які велися тут до 1960 р.

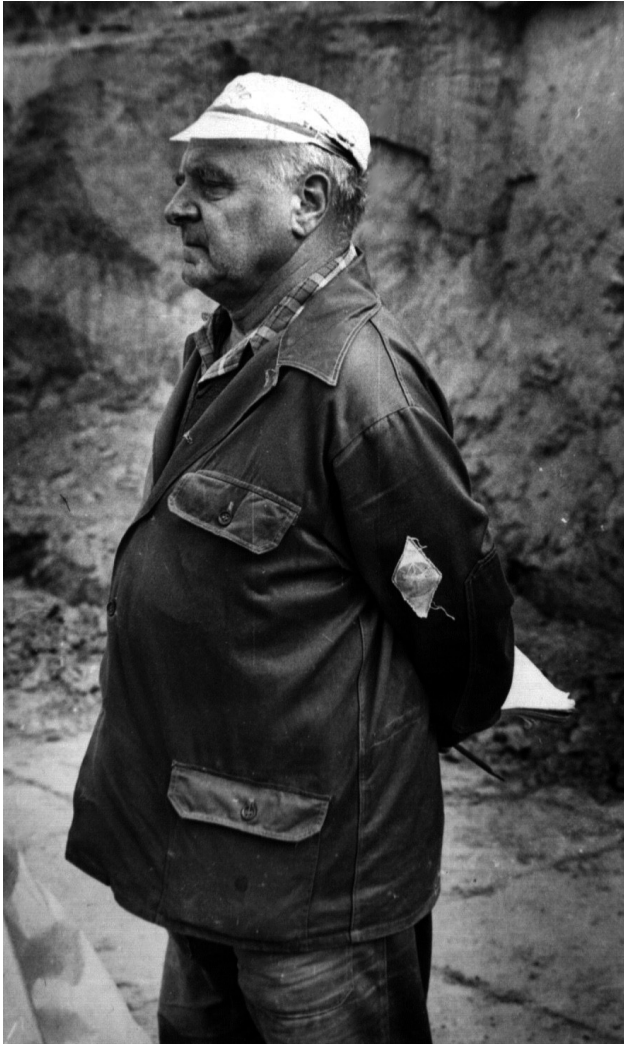
Ми приділили стільки уваги Молодовським пам'яткам часу середнього й верхнього палеоліту тому, що подібних пам'яток відкритого типу у Європі справді не знайти (це неодноразово підкреслювали, зокрема, такі відомі дослідники, як Вадим Ранов, Поль Езартс, Жан-Мішель Женест, Ліліан Мен'їн та ін.), – як за повнотою стратиграфічної колонки верхнього плейстоцену, так і за багатством та збереженістю археологічних решток.

Уже на кінець 1950-х років Олександр Панкратович підготував докторську дисертацію на тему “Пізній палеоліт Середнього Придністров'я”,

яку успішно захистив у 1960 р. Роком раніше в серії “Труды Комиссии по изучению четвертичного периода” (том XV) вийшла друком під тією ж назвою, що й дисертація, велика монографія О.П. Черниша, яка стала своєрідною віхою у вивченні палеоліту Східної Європи.

Не меншої уваги, як на мій погляд, заслуговує й монографія О.П. Черниша “Ранний и средний палеолит Приднестровья”, що вийшла друком у 1965 р. у тій самій серії “Труды Комиссии по изучению четвертичного периода” за сприяння І.К. Іванової. У цій праці найнижчі шари обох Молодовських стоянок отримали найповнішу характеристику, тут найкраще виконані рисунки кременів, наявні численні плани і профілі знахідок. Примітно, що саме ця книга найчастіше цитується при аналізі середнього палеоліту басейну Дністра.

В ряду опорних палеолітичних пам'яток Середнього Придністров'я стоїть і стоянка Кормань IV, яку Олександр Панкратович досліджував у 1969-1974 рр. (хоч сама пам'ятка була відома ще з довоєнних часів; відкрита і частково досліджена все тими ж Ботезом, Морошаном та Амброжевічем). Як і на Молодовських стоянках, тут зафіксовано два шари (найнижчі) мустьєрського часу, з десятком верхньопалеолітичних горизонтів і два шари мезоліту. Кормань IV стала першою комплексно вивченою та всебічно проаналізованою пам'яткою. Результати її досліджень були опубліковані у 1977 р. в збірнику “Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре”, виданому до X Конгресу INQUA, що проходив в Англії у 1977 р.

Фото 9. О.П. Черниш. 1981 р., розкопки в Молодовому I

Важливими були розкопки й низки інших палеолітичних та мезолітичних стоянок – Оселівка, Атаки, Фрумушика, Бабин, Вороновиця та ін. Постійно ведучи розвідувальні роботи, Олександр Панкратович відкрив 220 нових археологічних місцезнаходжень. Наслідком масштабних робіт ученого по картографуванню й каталогізації пам'яток стали видані ним наукові каталоги “Карта палеоліту УРСР. Наукові записки Інституту суспільних наук” [1954, т. II] та “Палеолит и мезолит Приднестровья” [1973].

Окремим напрямком наукової діяльності О.П. Черниша були дослідження мезоліту Придністер'я. Спираючись на розкопані матеріали лише своїх стоянок, він виділив кілька хронологічно послідовних фаз розвитку мезоліту, що знайшло відображення у черговій його монографії “Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту” [1975].

Таким чином, подністерські пам'ятки зайняли чільне місце в історії науки не лише як палеолітичні

стоянки, а й як опорні пункти четвертинної геології Східноєвропейської рівнини. У результаті спільних досліджень О.П. Черниша та І.К. Іванової було розроблено єдину геостратиграфічну та хроноперіодизаційну модель розвитку природи та суспільства від кінця середнього палеоліту (початку верхнього плейстоцену) до неоліту – майже впродовж 100 тис. років. Ця схема в багатьох аспектах не втратила своєї наукової вартості і сьогодні.

Одним із важливих досягнень О.П. Черниша як багатолітнього завідувача відділу археології академічної установи усього західноукраїнського регіону стала організація, редагування і публікація двохтомної колективної монографії, у якій знайшов вияв солідний науковий потенціал львівської археологічної школи. У 1974 р. вийшла друком перша її частина – “Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу)”, а в 1976-му р. друга – “Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час”. Ця праця стала своєрідним літописом розвитку археології на заході України за майже столітню історію, починаючи з кінця XIX ст. Між тим, на 70 % у ній представлені результати досліджень на західноукраїнських землях у повоєнний період, за останні 30 років.

Варто наголосити, що це була перша узагальнююча праця з історії первісного та ранньої й пізньосередньовічного населення Західної України, у якій послідовно, в хронологічному порядку висвітлювалися найважливіші аспекти матеріальної та духовної культури носіїв різних археологічних епох та періодів. Це перше в Україні наукове видання довідникового характеру про стародавнє минуле окремого великого регіону слугувало навчальним посібником кільком поколінням студентів усіх вузів Західної України. (До речі, актуальне воно й досі, тому що повторне російськомовне трьохтомне видання 1990-х рр., на мій погляд, слабше за змістом, ілюстраціями і головними висновками). Нічого подібного не опублікував до сьогодні жоден інший регіон України – ні “Південь”, ні “Схід”.

За ініціативою О.П. Черниша та під його безпосереднім керівництвом у 1980-х роках колективом відділу археології було підготовлено і опубліковано трьохтомне видання “Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині” – фактично каталог пам'яток, але скільки в ньому зібрано інформації, особливо в джерелознавчому та бібліографічному аспектах. І знову не можу не наголосити, що цей трьохтомник залишається поки-

*Фото 10. О.П. Черниш.
Львів, відділ археології*

що єдиним каталогом пам'яток величезного географічного регіону Західної України.

Багатолітня і цілеспрямована діяльність ученого отримала заслужене визнання в Україні і за кордоном. Він був представником Комісії з палеолітичного житлобудування Асоціації з вивчення доісторії при ЮНЕСКО, членом Комісії АН СРСР з вивчення четвертинного періоду, членом спеціалізованих рад по захисту дисертацій та ін. Він брав активну участь у багатьох конгресах, симпозиумах і конференціях, на яких його виступи завжди відзначалися гостротою поставлених проблем і глибиною аналізу археологічних джерел.

Неможливо згадати тут всіх відомих учених, які відвідали Львів, щоб познайомитися з матеріалами відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР в той період, коли відділом керував Олександр Панкратович Черниш. З 1956 по 1984р. він особисто вів "Книгу обліку перебування у відділі археології співробітників інших наукових установ СРСР та закордонних учених". З неї й дізнаємося про численних вітчизняних та зарубіжних

дослідників, які відвідали відділ з метою ознайомлення з унікальними археологічними матеріалами Західної України. Лише у 1950-х, 1960-х роках у відділі побували такі знані дослідники як: Вальдемар Хмелевський, Антон Точек, Ян Махнік, Миколай Джамбазов, Богуслав Кліма, В.П. Любін, Г.П. Григор'єв, Тадеуш Сулімірський, Ян Філіп, Юрай Барта, М.А. Кетрару, Д.Я. Телегін, В.Г. Збеневич, Ян Гурба, М.Д. Праслов, Г.В. Григор'єва, Януш Козловський, Е. Домбровська, М.К. Анісюткін, І.Г. Шовкопляс, Ю.Г. Колосов, Джон Нандріс. Лише у 1967 р. у відділі археології працювали С.В. Смирнов, І.Н. Станко, Д.О. Крайнов, Б.О. Рибаків, С.М. Бібіков, Ю.В. Кухаренко, І.І. Винокур, М.О. Тіханова, В.О. Дергачов; у 1968 р. – С.С. Березанська, А.А. Бобринський, Т. Кондукторова та багато ін.

О.П. Черниш завідував відділом археології Інституту суспільних наук АН УРСР 24 роки поспіль – з 1962 по 1986 р. Не дивлячись на свої 68 років, виглядав бадьорим, повним сил та енергії, тому, пам'ятаю, "передача влади" після стількох років завідування стала для нього досить тяжкою процедурою, передусім з морально-психологічного боку. Він не погодився звільнити "місце завідувача" навіть після того, як його наступник В.М. Цигилик переніс свій стіл до кабінету. Так удвох вони мирно працювали в одному кабінеті аж до 1993 р.

Олександр Панкратович не знав, що смертельно хворий, і ще ввечері напередодні відходу в небуття говорив у відділі про застуду (а це був інфаркт!). Смерть була раптовою і відносно легкою. Навіть у цьому останньому життєвому епізоді Доля оберігала його. Як оберігала не раз впродовж усього життя, як підтримувала його у найскрутніші хвилини, як дарувала йому все нові й нові відкриття світового значення.

25 грудня 2008 працівники відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича у колі друзів та колег відзначили 90 років від дня народження і 15 років від дня смерті Олександра Панкратовича Черниша. Поклали квіти на могилу, оглянули презентацію фотографій з різних періодів життя та діяльності вченого, згадали на поминальному обіді особливості його характеру, його чесноти й вади, кумедні й жартівливі епізоди експедиційного життя...

Ті, хто ближче знав Олександра Панкратовича, відзначають надзвичайну роль кількох жінок в долі дослідника. Першою, зрозуміло, була мати, яка дала йому життя; другою – науковою матір'ю, стала Тетяна Сергіївна Пассек, яка пригорнула змученого війною Олександра і відкрила перед ним наукові обрії, вона ж стала своєрідною свахою,

благословивши третю жінку в житті О.П. Черниша – дружину його Катерину; з цією він спізнав жіночу ніжність, подружнє щастя, але й людську зраду; четвертою жінкою-оберегом ученого стала Ірина Костянтинівна Іванова, яка вивела його розкопки на всесоюзний і міжнародний рівень, сприяла виданню його статей і монографій, організувала комплексне природниче вивчення головних дністровських стоянок; і нарешті – остання жінка, з якою він прожив найдовше, – його друга дружина Євгенія Євгенівна, викладач співу й

музики, яка повернула йому сімейний затишок, огорнула теплом і турботою.

Олександр Панкратович Черниш мав свою, особливу Долю – неповторну як і усе в цьому житті. Вона його захищала й оберігала, додавала сил і мужності витерпіти страхіття війни, полону, штрафного батальйону і стати ученим найвищого рангу, автором десятка наукових монографій та понад 300 статей, автором епохальних відкриттів на Дністрі, вагомість і значення яких тільки зростає з плином часу.

ОСНОВНІ НАУКОВІ ПРАЦІ О.П. ЧЕРНИША

1947

Палеолитическая стоянка у села Владимировка // КСИА АН СССР. - 1947. - XXI. - С. 47-54.

1949

Новые палеолитические местонахождения на территории Молдавской ССР // КСИА АН СССР. - 1949. - XXVI. - С. 15-21.

Пізньопалеолітична стоянка коло села Володимирівка // АП. - К., 1949. - Т. II. - С. 284-288.

1950

Новые данные о палеолите и мезолите Днестра // КСИА АН СССР. - 1950. - XXXII. - С. 26-39.

Новые исследования Владимирской палеолитической стоянки // КСИА АН СССР. - 1950. - XXXI. - С. 89-95.

Редкая находка палеолитического кремниевого наконечника на Днестре // КСИА АН СССР. - 1950. - XXXV. - С. 129-131.

Краткое сообщение об археологических разведках 1948 г. на Днестре // БКИЧП. - 1950. - Вып. 15. - С. 94-96.

1952

Мустьерские местонахождения Среднего Поднестровья // КСИИМК. - 1952. - Вып. 48. - С. 56-61.

1953

Володимирівська палеолітична стоянка. - К., 1953. - С. 3-75.

Владимировская палеолитическая стоянка // БКИЧП. - 1953. - Вып. 17. - С. 43-51.

Палеолитическая стоянка Бабин I // КСИИМК. - 1953. - Вып. 49. - С. 56-64. Звіт про дослідження

палеоліту на Середньому Дністрі // Наукові записки ІСН АН УРСР. - К., 1953. - Т. 1. - С. 153-183.

Исследования палеолитических памятников на Днестре // Сессия Института истории материальной культуры Молдавского филиала АН СССР. - Кишинев, 1953. - С. 18-20.

Пещера с древними рисунками // БКИЧП. - 1953. - Вып. 18. - С. 99-103.

1954

Карта палеоліту УРСР // Наукові записки ІСН АН УРСР. - К., 1954. - Т. 2. - С. 67-152.

Нова робота по найдавнішій історії УРСР. Рец. на: *Борисковский П.И.* "Палеолит Украины". - МИА. - № 40. - 1953 // Вісник АН УРСР. - К., 1954. - С. 73-76.

Исследования палеолита на Днестре // КСИИМК. - 1954. - Вып. 56. - С. 120-132.

1955

Исследования позднепалеолитических стоянок Среднего Поднестровья // КСИА АН УССР. - К., 1955. - Вып. 4. - С. 159-160.

Флейта палеолитического времени // КСИИМК. - 1955. - Вып. 59. - С. 129-130.

1956

Новые находки из раскопок стоянки Молодова V на Днестре // КСИИМК. - 1956. - Вып. 63. - С. 150-152.

Палеолитическая стоянка Вороновица I // КСИИМК. - 1956. - Вып. 63. - С. 40-47.

Дослідження на Дністрі в 1950-1951 рр. // АП УРСР. - 1956. - Т. VI. - С. 189-193.

Изображение человеческой фигуры палеолитического времени // КСИА АН УССР. - 1956. - Вып. 6. - С. 38-39.

Разведки палеолитических памятников на Днестре в 1952 г. // Известия Молдавского филиала АН СССР. - Кишинев, 1956. - № 4 (31). - С. 119-127.

1957

Многослойная стоянка Молодова V // КСИИМК. - 1957. - Вып. 67. - С. 45-53.

Изображение человека палеолитического времени // КСИИМК. - 1957. - Вып. 67. - С. 133-134.

Краткие итоги исследований позднего палеолита Поднестровья // ТКИЧП. - 1957. - Т. XIII. - С. 315-323.

Проблема хронологии позднего палеолита Европейской части СССР // КСИИМК. - 1957. - Вып. 69. - С. 3-11.

1958

Палеолитическая стоянка Молодова I // БКИЧП. - 1958. - Вып. 22. - С. 118-121.

Исследования стоянки Молодова V в 1955 г. // КСИИМК. - 1958. - Вып. 73. - С. 48-56.

1959

Нова пам'ятка первісного мистецтва // МДАПВ. - К., 1959. - Вып. 2. - С. 40-53.

Про статистичний метод у вивченні палеоліту та мезоліту // МДАПВ. - К., 1959. - Вып. 2. - С. 29-39.

Поздний палеолит Среднего Поднестровья // ТКИЧП. - 1959. - Вып. XV. - С. 5-214.

1960

Остатки жилища мустьерского времени на Днестре // СЭ. - 1960. - № 2. - С. 149-152.

К вопросу о жилищах мустьерского времени // КСИА АН УССР. - 1960. - Вып. 10. - С. 3-10.

Исследования мустьерского поселения на Днестре в 1956-1958 гг. // БКИЧП. - 1960. - Вып. 24. - С. 111-118.

Некоторые итоги исследований палеолита Поднестровья (1946-1957 гг.) // Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики. - Кишинев, 1960. - С. 3-21.

Вороновица I // УРЕ. - 1960. - Т. 3. - С. 18.

1961

Мустьерские слои стоянки Молодова V // КСИИМК. - 1961. - Вып. 82. - С. 77-88.

Основные результаты исследований позднего палеолита Среднего Поднестровья // Материалы Всесоюзного совещания по изучению четвертичного периода. - М., 1961. - Т. I. - С. 440-446.

Результаты новейших исследований палеолита Днестра // Четвертичный период. - К., 1961. - Вып. 13-16. - С. 377-384.

Мустьерські шари багатощарових стоянок Молодове I та Молодове V // МДАПВ. - 1961. - Вып. 3. - С. 3-21.

Палеолітична стоянка Молодове V. - К., 1961. - 176 с.

Некоторые вопросы периодизации и геологической датировки палеолитических памятников Европейской части СССР в связи с исследованиями последних лет на Днестре // ТКИЧП. - 1961. - Т. XVIII. - С. 89-93.

1962

Остатки жилища мустьерского времени // Anthropozoikum. - Praha, 1962. - Т. 10. - С. 49-52.

Дослідження мустье на Дністрі в 1959 р. // МДАПВ. - 1962. - Вып. 4. - С. 3-18.

Новые палеолитические местонахождения на Днестре // БКИЧП. - 1962. - Вып. 27. - С. 143-146.

1963

Абсолютный возраст верхнего палеолита (солютре, тип граветт) Приднестровья по данным радиоуглеродного анализа // Доклады АН СССР. - М., 1963. - Сер. геол. - Т. 143. - Вып. 2. - С. 410-413 (співавт. І.К. Іванова).

1964

Верхній шар багатощарової стоянки Молодове I // МДАПВ. - 1964. - Вып. 5. - С. 3-14 (співавт. І.К. Іванова).

Новые данные по абсолютному возрасту позднепалеолитических слоев стоянки Молодова V на Среднем Днестре // Доклады АН СССР. - 1964. - Т. 156. - Вып. 2. - С. 315-317 (співавт. Е.А. Алексеев, Н.Д. Кінд, І.К. Іванова).

К вопросу о времени сложения родового строя // Краткие сообщения Одесского археологического музея за 1962 г. - Одесса, 1964. - С. 81-85.

1965

Об абсолютном возрасте палеолитических памятников Поднестровья // Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной Европы. - М., 1965. - С. 117-125.

Ранний и средний палеолит Поднестровья. - М., 1965. - С. 3-137.

Многослойная стоянка Молодова V и ее геология. - Квартенерия - Рим, 1965. - Т. VII. - С. 197-215 (співавт. І.К. Іванова).

- 1967
О номенклатуре позднепалеолитических орудий в связи со статистическим методом // КСИИМК. - 1967. - Вып. 111. - С. 3-11.
- 1968
Палеолитическая стоянка Атаки I // БКИЧП. - 1968. - Вып. 35. - С. 102-112.
- 1969
Палеолитические стоянки Приднестровья и условия жизни их обитателей // Природа и развитие первобытного общества. - М., 1969. - С. 103-111.
Хронология мезолита Поднестровья // СА. - 1970. - № 1. - С. 9-18.
- 1971
Исследования многослойной стоянки Кормань IV в 1970 г. // Тезисы докладов, посвященные итогам полевых археологических исследований в 1970 г. в СССР. - Тбилиси, 1971. - С. 3-21.
Исследование стоянки Оселивка I в 1968-1969 гг. // КСИА АН СССР. - 1971. - Вып. 126. - С. 68-77.
Дослідження найнижчих мустьєрських шарів Молодова V в 1962-1964 рр. // Археологія. - 1971. - Вып. 1. - С. 13-21.
Работы палеолитической экспедиции Института общественных наук // АИУ в 1968 г. - 1971. - Вып. III. - С. 100-105.
- 1972
Новые данные о палеолите Закарпаття // БКИЧП. - 1972. - Вып. 35. - С. 129-133 (спів-авт. М.С. Демедюк).
Розкопки стоянки Кормань IV в 1969 р. // АДУ в 1969 р. - К., 1972. - С. 311-312.
Про стратиграфічне вивчення багатощарових стоянок Дністра // Матеріали XV-ї наукової конференції ІА АН УРСР. - Одеса, 1972. - С. 50-52.
- 1973
Развитие материальной культуры и изменения природной среды в конце плейстоцена - начале голоцена и проблема перехода палеолита в мезолит // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. Тезисы докладов всесоюзного симпозиума. - М., 1973. - С. 79-81.
Розвиток досліджень в галузі археології в Західному науковому центрі АН УРСР // Вісник АН УРСР. - К., 1973. - № 6.
- Багатошарова стоянка Кормань IV і її стратиграфічне значення // Археологія. - 1973. - № 9. - С. 41-54.
Краткие итоги двадцатилетних исследований палеолита и мезолита украинского Прикарпатья // ААС. - Краків, 1972-1973. - Т. XIII. - С. 21-33.
Стоянка Атаки VI і деякі питання мезоліту Придністров'я // Археологія. - 1973. - Вып. 12. - С. 11-26.
Development of industry and environmental changes, at the end of Pleistocene and the beginning of Holocene as related the transition from Paleolithic to Mesolithic // Prehistoric Man, his industry and environment the Pleistocene and Holocene. - М., 1973. - P. 40-41.
- 1974
Стародавнє населення Прикарпаття, Волині і Закарпаття за доби давнього кам'яного віку - палеоліту // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. - К., 1974. - С. 75-88.
Палеолитическая стоянка Кормань IV // Материалы по четвертичному периоду. - К., 1974. - С. 399-411.
К вопросу о соотношении границ палеолит-мезолит и плейстоцен-голоцен и особенности развития материальной культуры и природной среды Прикарпатья // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. - М., 1974. - С. 149-151.
- 1975
Поселення Молодове I (другий пізньопалеолітичний шар) // Археологія. - 1975. - Вып. 16. - С. 49-56.
Итоги работ Днестровской палеолитической экспедиции 1974 г. // Новейшие открытия советских археологов. - К., 1975. - С. 122-123.
Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту. - К., 1975. - 168 с.
- 1976
Раскопки в Кормане в 1974-1975 гг. // Early Man News. - Тьbingen, 1976. - S. 14.
Многослойная стоянка в Молодово // Early Man News. - Тьbingen, 1976. - S. 14.
- 1977
Многослойная стоянка Кормань IV и ее место в палеолите // Многослойная стоянка Кормань IV. - М., 1977. - С. 7-77.

Развитие присваивающего хозяйства и характер изменения природной среды в период палеолита и мезолита на территории Прикарпатья // Палеоэкология древнего человека. - М., 1977. - С. 117-122.

1978

Наслідки стратиграфічного вивчення палеолітичних пам'яток Прикарпаття // Археологія. - 1978. - Вип. 27. - С. 3-12.

Некоторые итоги многолетних исследований палеолита и мезолита Прикарпатья // Проблемы палеолита Восточной Европы. - Л., 1978. - С. 197-207.

О времени возникновения палеолитического искусства в связи с исследованиями стоянки Молодова I в 1976 г. // У истоков творчества. - Новосибирск, 1978. - С. 18-23.

1979

До питання про час виникнення мистецтва // Вісник АН УРСР. - 1979. - С. 46-50.

1980

К вопросу о длительности существования палеолитических поселений и количества их обитателей // Первобытная археология. - К., 1980. - С. 57-62.

1981

Пам'ятки палеоліту Прикарпаття і Волині. Ранній і середній палеоліт. Пізній палеоліт. Мезолітичні пам'ятки Подністров'я // Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. - К., 1981. - С. 3-21, 134-139.

Многослойные молодовские стоянки // Археология и палеогеография позднего палеолита Русской равнины. - М., 1981. - С. 121-126.

1982

Многослойная стоянка Молодова I // Молодова I - уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре. - М., 1982. - С. 6-102.

1983

Особливості соціального ладу мустьєрської та домустьєрської доби // Вісник АН УРСР. - 1983. - Вип. 6. - С. 42-46.

On the type of Dwelling and the character of settlement of Mousterien Hunters // XI INQUA Congress. Abstracts. - М., 1983. - С. 64.

Мустьєрські житла в Подністров'ї // Археологія. - К., 1983. - Вип. 44. - С. 3-6.

1985

К вопросу о рубеже между палеолитом и мезолитом на территории Европейской части СССР в связи с радиоуглеродными определениями абсолютного времени // Геохронология четвертичного периода. Тезисы. - М., 1985. - С. 83.

1986

Особенности хозяйства, социального строя и экологических условий существования палеолитического и мезолитического человека на территории Прикарпатья // Проблемы социальной экологии. Тезисы. - Львов, 1986. - Ч. 1. - С. 58-60.

1987

Эталонная многослойная стоянка Молодова V // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. - М., 1987. - С. 7-93.

Ранний и средний палеолит // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (каменный век). - К., 1987. - С. 12-27.

Поздний палеолит Поднестровья, Закарпатья // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (каменный век). - К., 1987. - С. 28-42.

Мезолит Поднестровья // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (каменный век). - К., 1987. - С. 89-97.

Следы пребывания раннепалеолитического человека на северо-западе УССР // БКИЧП. - 1987. - Вып. 56. - С. 103-108 (співавт. А.Б. Богуцький, В.С. Артюх).

1989

Палеоліт Подністров'я: проблеми, підсумки, перспективи // Вісник АН УРСР. - К., 1989. - Вип. 1. - С. 48-56.

О мустьерских жилищах и поселениях // Каменный век: памятники, методика, проблемы. - К., 1989. - С. 72-81.

О закономерностях геологических условий залегания палеолитических поселений Среднего Поднестровья и характере природной среды // Четвертичный период: палеонтология и археология. - Кишинев, 1989. - С. 154-166.

О результатах сопоставления нижних слоев многослойных стоянок Среднего Поднестровья // Первобытная археология. - К., 1989. - С. 35-42.

1991

О некоторых особенностях методики исследования палеонтологических стоянок и жилищ // КСИА АН СССР. - М., 1991. - Вып. 202. - С. 24-27.

1992

Пам'ятки стародавньої історії Європи // Вісник АН УРСР. - К., 1992. - № 7. - С. 105-107.

Розвиток археологічних досліджень в західному регіоні України за післявоєнні роки // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. Тези. - Львів, 1992. - Вип. 2. С. 5-7.

1993

Деякі результати практичного використання методів ізотопного датування в дослідженнях палеоліту Подністров'я // *Studia archeologica*. - Львів, 1993. - № 1. - С. 12-14.

Територія Подністров'я в епоху палеоліту (стан дослідження) // Записки НТШ. - Львів, 1993. - С. 9-23.

1995

Найдавніші сліди заселення Східних Бескидів людиною давнього кам'яного віку // Проблеми археології Східних Карпат. - Ужгород, 1995. - С. 15-22.

Археологічні дослідження на території західного регіону України в повоєнні роки // МДАПВ. - Львів, 1995. - Вип. 6. - С. 7-17.

1998

Археологічна діяльність Юрія Полянського // Постаті української археології. - Львів, 1998. - С. 14-16.

Sytnyk O.S.

ALEXANDER PANKRATOVYCH CHERNYSH: PERSON AND SCIENTIST (ON OCCASION OF 90TH DATE OF BIRTH)

The paper elucidates the track and scientific achievements of the prominent Ukrainian scholar in Palaeolithic, founder of Lviv Archaeological school, O.P. Chernysh. Special attention is paid to fruitful researches conducted by scholar in Dniester area.